

केंद्र पुरस्कृत योजना “ वन्यजीव
अधिवासाचा एकात्मिक विकास ”
योजनेंतर्गत विविध कार्यबाबींचा
समावेश करण्याबाबत.

महाराष्ट्र शासन
महसूल व वन विभाग,
शासन निर्णय क्र. डब्ल्यूएलपी-०८१६/प्र.क्र.२७४/फ-१
मंत्रालय, मुंबई ४०००३२.
दिनांक :- ०३ सप्टेंबर, २०१६.

वाचा :-

- १) केंद्रीय पर्यावरण, वन आणि हवामान बदल, मंत्रालय, नवी दिल्ली यांचे पत्र क्रमांक १५-६/२०१४-पीटी, दिनांक १८.१२.२०१५.
- २) महसूल व वन विभाग , शासन निर्णय क्रमांक :- डब्ल्यूएलपी-०६.१५/प्र.क्र.१९०/फ-१) दिनांक ०६.०८.२०१६.

प्रस्तावना :-

महाराष्ट्रात सर्वप्रथम १९५५ साली ताडोबा राष्ट्रीय उद्यान हे पहिले संरक्षित क्षेत्र घोषित करण्यात आले. त्यानंतरच्या काळात नवनवीन संरक्षित क्षेत्रांची भर पडत गेली व आजमितीस राज्यात सहा राष्ट्रीय उद्याने, ४८ अभयारण्य व ५ संवर्धन राखीव क्षेत्र अशी एकूण ५९ संरक्षित क्षेत्र अधिसूचीत करण्यात आली आहेत. राज्यातील १९ संरक्षित क्षेत्रांचा (५ राष्ट्रीय उद्याने व १४ अभयारण्ये) समावेश करून मेळघाट, पेंच, ताडोबा-अंधारी, सह्याद्री, नवेगाव-नागझिरा आणि बोर असे एकूण ६ व्याघ्र प्रकल्प आहेत. ह्या सर्व संरक्षित क्षेत्रांतील वन्यजीवांचे संरक्षण, संवर्धन करणे, संरक्षित क्षेत्रालगतच्या क्षेत्रात कमीतकमी मानव- वन्यजीव संघर्ष व्हावा ह्या दृष्टीने बऱ्याच उपाययोजना केल्या जात आहे. संरक्षित क्षेत्रातील ह्या उपाययोजनांसाठी “वन्यजीव अधिवासाचा एकात्मिक विकास” ह्या योजनांतर्गत केंद्र शासनाकडून अनुदान उपलब्ध होत असते.

२. केंद्र शासनाकडील वन्यजीव अधिवासाचे एकात्मिक विकास कार्यक्रम (Integrated Development of Wildlife Habitats) योजनेच्या अनावर्ती खर्चासाठी केंद्र शासनाकडून सन २०१५-१६ पर्यंत १०० टक्के अनुदान तर आवर्ती खर्चासाठी ५० टक्के अनुदान प्राप्त होत होते. ह्या योजनेच्या अनावर्ती खर्चासाठी वन्यपशु व्यवस्थापन आणि संरक्षण १०० % केंद्र अनुदान (२४०६ १२४३) ह्या लेखाशिर्षाखाली निधी वितरीत केले जात होते तर आवर्ती खर्चासाठी ५० % केंद्र हिस्सा वन्यपशु व्यवस्थापन आणि संरक्षण (२४०६ ०७८४) व ५० % राज्य हिस्सा वन्यपशु व्यवस्थापन आणि संरक्षण (२४०६ २३८४) ह्या लेखाशिर्षाखाली निधी वितरीत केला जात होता. दरम्यानच्या काळात केंद्र शासनाने केंद्र पुरस्कृत योजनांच्या अनुदान हिस्सा पद्धतीत बदल केला. त्यानुसार सन-२०१५ १६ साली सदर योजनेच्या अनावर्ती व आवर्ती खर्चासाठी केंद्र हिस्सा व राज्य हिस्सा ५०:५० असा करण्यात आला आहे.

३. वन्यजीव अधिवासाचा एकात्मिक विकास या कार्यक्रमांतर्गत संरक्षित क्षेत्रातील वन्यजीवांचा विकास करण्याकामी आवर्ती व अनावर्ती खर्चाच्या कार्यबाबीकरीता ५० % केंद्र हिस्सा अंतर्गत (२४०६ ०७८४) व त्या अनुरूप ५० % राज्य हिस्सा अंतर्गत (२४०६ २३८४) ही पूर्वीपासून उपलब्ध असलेली लेखाशीर्षे वापरली जाणार आहेत. मात्र वन्यजीव अधिवासाचे एकात्मिक विकास (Integrated Development of Wildlife Habitats) अंतर्गत अनुसूचित जाती विशेष घटकाच्या

खर्चाच्या अनावर्ती व आवर्ती कार्यबाबींकरिता ५० % केंद्र हिस्सा करीता (२४०६ A १६७) व ५० % राज्य हिस्साकरिता (२४०६ A १६७) ही नवीन लेखाशीर्षे संदर्भीय शासन निर्णय क्रमांक २ अन्वये उपलब्ध करून देण्यात आली आहेत.

४. या योजनांतर्गत कालानुरूप पूर्वीच्या कार्यबाबींव्यतिरीक्त जसे की माळढोक/तणमोर संवर्धन कार्यक्रमासारख्या काही नवीन कार्यबाबींचा समोवडा करण्यात आला आहे. त्या अनुषंगाने तसेच नवीन हिस्सा पद्धतीत झालेल्या बदलाच्या अनुषंगाने उक्त केंद्रपुरस्कृत योजना “वन्यजीव अधिवासाचे एकात्मिक विकास (Integrated Development of Wildlife Habitats)” योजनांतर्गत आवश्यक कार्यबाबींचा समावेश करून एकत्रितरित्या सर्वकष मार्गदर्शक सूचना निर्गमित करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय :-

केंद्र पुरस्कृत योजना “वन्यजीव अधिवासाचे एकात्मिक विकास (Integrated Development of Wildlife Habitats)” या योजनेतर्गत कालानुरूप कार्यबाबींमध्ये झालेले बदल लक्षात घेता या योजनेतर्गत खालील कार्यपद्धती व कार्यबाबींचा समावेश करण्यात येत आहे.

राष्ट्रीय उद्यान/अभयारण्य क्षेत्रातील वन्यजीव अधिवासाचा एकात्मिक विकास योजना अंमलात आणण्याच्या कार्यपद्धती.

१. वन्यजीव क्षेत्रास प्रथमतः संरक्षित क्षेत्र (राष्ट्रीय उद्यान/अभयारण्य) म्हणून घोषित केल्यानंतर संबंधित संरक्षित क्षेत्राचे मुख्य वनसंरक्षक/वनसंरक्षक/उपवनसंरक्षक यांचेमार्फत वार्षिक प्रवर्तन अहवाल (Annual Plan of Operation) प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य यांना सादर केला जाईल. तदनंतर वार्षिक प्रवर्तन अहवालाचे (Annual Plan of Operation) योग्यरित्या संस्करण करून प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य, एकत्रित वार्षिक प्रवर्तन अहवाल राज्य शासनमार्फत केंद्र शासनास सादर करतील. त्यानंतर पुढील वर्षीपासून वार्षिक प्रवर्तन अहवाल प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य यांच्या मार्फत परस्पर केंद्र शासनास सादर केला जाईल.
२. वार्षिक प्रवर्तन अहवालास केंद्र शासनाची मान्यता प्राप्त झाल्यानंतर मंजूर कार्यबाबींचे चालू बाब प्रस्ताव वन्य हत्तींमुळे बाधित क्षेत्राचे संबंधित मुख्य वनसंरक्षक/ वनसंरक्षक/ उपवनसंरक्षक तातडीने तयार करून प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य यांना सादर करतील. तदनंतर सदर वार्षिक प्रवर्तन अहवाल प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर हे चालू बाब प्रस्ताव स्वरूपात अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (अर्थसंकल्प, नियोजन व विकास), महाराष्ट्र राज्य यांचेमार्फत राज्य शासनाच्या मंजूरी व अनुदान उपलब्ध करण्यासाठी सादर करतील.
३. सदर चालू बाब प्रस्तावास राज्य शासनाकडून आवश्यक त्या दुरुस्ती/फेरबदलासह मंजूरी प्रदान करून केंद्र शासनाने उपलब्ध करून दिलेल्या निधीच्या अनुषंगाने राज्य शासनाचा

हिस्सा मिळवून अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (अर्थसंकल्प, नियोजन व विकास) महाराष्ट्र राज्य यांना निधी उपलब्ध करून देण्यात येईल.

४. निधी उपलब्ध झाल्यानंतर मंजूर वार्षिक प्रवर्तन अहवालानुसार कामे पूर्ण करण्याची जबाबदारी संबंधित मुख्य वनसंरक्षक/ वनसंरक्षक/ उपवनसंरक्षक यांची राहिल.
५. केंद्र शासनाने उपलब्ध करून दिलेल्या निधीपैकी ६० टक्के खर्च झाल्यानंतर वितरीत करण्यात आलेल्या निधीचे उपयोगिता प्रमाणपत्र सादर केल्यानंतर संबंधित मुख्य वनसंरक्षक/ वनसंरक्षक/ उपवनसंरक्षक उर्वरीत मंजूर निधीची केंद्र शासनाकडे मागणी करू शकतील.
६. सदर योजनेतर्गत करण्यात येत असलेल्या कामांवर संबंधित मुख्य वनसंरक्षक/ वनसंरक्षक/ उपवनसंरक्षक यांचे नियंत्रण राहिल. त्यांनी सदर कामाबाबत क्षेत्रीय दौरे करून आवश्यक तेथे मार्गदर्शन/निर्देश द्यावेत आणि त्यासाठी ते उत्तरदायी राहतील.
७. प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य हे या योजनेच्या प्रभावी अंमलबजावणीकरिता उत्तरदायी राहतील.
८. संबंधित मुख्य वनसंरक्षक/ वनसंरक्षक/ उपवनसंरक्षक यांनी केंद्र शासन / राज्य शासन/ प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य यांचेकडून प्राप्त झालेले निर्देश/ सूचना यांचे पालन करावे.
९. केंद्र शासन व राज्य शासनामार्फत वेळोवेळी निर्गमित करण्यात आलेल्या मार्गदर्शक सूचना, वन्यजीव (संरक्षण) अधिनियम, वनसंवर्धन अधिनियम इत्यादी मधील तरतूदीचा भंग होणार नाही याची संबंधित मुख्य वनसंरक्षक/ वनसंरक्षक/ उपवनसंरक्षक यांनी दक्षता घ्यावी.
१०. संबंधित मुख्य वनसंरक्षक/ वनसंरक्षक/ उपवनसंरक्षक प्राप्त निधीचे उपयोगिता प्रमाणपत्र, खर्चाचे प्रमाणपत्र, बाबनिहाय खर्चाचे विवरण प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य यांना सादर करतील. तसेच सदर खर्चाचे लेखापरिक्षण/ ताळमेळ करून व इतर लेखाविषयक कार्यवाही पूर्ण करण्याची जबाबदारी संबंधित मुख्य वनसंरक्षक/ वनसंरक्षक/ उपवनसंरक्षक यांची राहिल.

योजनेची मुख्य उद्दिष्टे :-

१. वन्यजीवांचे संरक्षण व संवर्धन करणे.
२. वन्यप्राण्यांच्या शिकारीवर आळा घालणे.
३. संरक्षित क्षेत्रात पायाभूत सुविधा (Infrastructure) निर्मिती करणे.
४. वन्यजीव अधिवासाचा विकास.
५. मानव-वन्यप्राणी संघर्ष कमी करणे.
६. राष्ट्रीय उद्यान/अभयारण्य क्षेत्रातील गावांचे पुनर्वसन करून एकसंघ व मानवी हस्तक्षेप मुक्त वन्यजीव अधिवास क्षेत्राची निर्मिती करणे.
७. राष्ट्रीय उद्यान/अभयारण्य क्षेत्रातील कर्मचा-यांना प्रोत्साहन देऊन त्यांची कार्यक्षमता वाढविणे.

८. संरक्षित क्षेत्रातील वन्यप्राणी संरक्षित क्षेत्राबाहेर जाणार नाही याकरिता उपाययोजना करणे.
९. संनियंत्रण करणे, मुल्यांकन करणे.
१०. निसर्ग पर्यटनाद्वारे स्थानिक लोकांना रोजगाराभिमुख बनवून राखीव क्षेत्रात त्यांचे हितसंबंध (Stake Holder) निर्माण करणे.
११. प्रगत व आधुनिक तंत्रज्ञानाचे सहाय्याने संरक्षित क्षेत्राचे व्यवस्थापन करून वन्यजीवांचे संनियंत्रण करणे व वेळोवेळी त्याचे मूल्यमापन करणे.

राष्ट्रीय उद्यान/अभयारण्य क्षेत्रातील वन्यजीव अधिवासाचा एकात्मिक विकास योजनेतर्गत समावेश करावयाच्या आवर्ती व अनावर्ती कार्यबाबी.

अ) अनावर्ती कामे

१. वन्यजीव संरक्षणासाठी निरीक्षण मनोरे बांधणे/तपासणी नाके बांधणे, बिनतारी संदेश यंत्रणा उभारणे.
२. वन्यजीव संरक्षणार्थ वापरले जाणाऱ्या रस्त्यांवर रपटे बांधणे.
३. वन्यजीव अधिवास क्षेत्राच्या विकासांतर्गत नवीन चेकडॅम/सिमेंट बंधारे बांधणे गॅबियन बंधारे/ दगडी बंधारे/ भूमिगत बंधारे/ऑनिकेट इत्यादी बांधणे व पाणवठ्यांची निर्मिती करणे.
४. कुरण विकास, वन्यजीव अधिवासाच्या विकासाची कामे करणे.
५. गस्त तसेच वन्यजीव संनियंत्रणासाठी जीपीएस, कॅमेरा ट्रॅप इत्यादी साहित्य खरेदी.
६. संगणक व लॅपटॉप पुरवठा करणे.
७. वन्यजीव व्यवस्थापनासाठी संशोधन प्रकल्प हाती घेणे.
८. अतिसंरक्षित क्षेत्रातील गावांचे पुनर्वसन करणे.
९. क्षेत्रीय कर्मचा-यांसाठी निवासस्थान बांधणे.
१०. माळढोक/ तणमोर संवर्धनासाठी आवश्यक कामे जसे की गवताळ क्षेत्राचे पुनर्स्थापना, पाणस्थळ निर्मिती, पीडीए/जीपीएस/ दुर्बिणी खरेदी करणे.

ब) आवर्ती कामे

- १) मचाण/संरक्षण कुटी/ मजूर कुटी/ निरीक्षण मनोरे यांची दुरुस्ती व देखभाल.
- २) संरक्षित क्षेत्रातील निसर्ग पायवाटा/ रस्त्यांची देखभाल व दुरुस्ती.
- ३) जाळरेषा घेणे.
- ४) संरक्षित क्षेत्रातील टणटणीसारख्या उपद्रवी वनस्पतींचे उच्चाटन करणे.
- ५) पाणस्थळे/ बंधारे यांची दुरुस्ती, देखभाल व गाळ काढणे इत्यादी
- ६) गस्तीतील वाहनांची दुरुस्ती व देखभाल, तेल, इंधन व वंगण यावरील खर्च.
- ७) बिनतारी संदेश यंत्रणेचे नूतनीकरण व अनुज्ञप्ती शुल्क.
- ८) वन्यजीव संरक्षणार्थ विशेष कार्य मजुरांची मजूरी.
- ९) माळढोक/ तणमोर संवर्धनासाठी माळढोक/तणमोर मित्राचे मानधन.

- १०) माळढोक/ तणमोरस्नेही कृषी पीकांना प्रोत्साहन देणे, पारिस्थितीकीय विकास.
- ११) वन्यजीव गणना करणे.
- १२) वन्यजीव सप्ताह साजरा करणे/ वन्यजीव जनजागृती साहित्य निर्मिती
- १३) बफर क्षेत्रातील गावांमध्ये जनजागृती, कार्यशाळा आयोजित करणे.
- १४) वन्यप्राण्यांच्या संनियंत्रणांसाठी कॅमेरा ट्रॅप्स, बॅटरी, मेमरी कार्ड, रेडिओ कॉलर खरेदी व दुरुस्ती.
- १५) क्षेत्रीय कर्मचारी / ग्रामस्थांचे क्षमता व विकास व बांधणी करिता प्रशिक्षण / कार्यशाळा, अभ्यास दौरे आयोजित करणे.
- १६) मानव-वन्यप्राणी संघर्ष कमी करण्यासाठी उपाययोजना करणे.
- १७) निसर्ग पर्यटनासाठी सुविधा निर्माण करणे.
- १८) निरीक्षण कुटी/ विश्रामगृह/ पर्यटन कुटी/ डॉर्मेट्रीज/ प्रसाधन गृह/ निसर्ग निर्वचन केंद्र नूतनीकरण, देखभाल/कर्मचारी निवासस्थानांची देखभाल व दुरुस्ती.
- १९) संरक्षित क्षेत्राच्या लगतच्या क्षेत्रामधील गुरांचे लसीकरण.

२. सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक २०१६०९०३१६४३३१०६१९ असा आहे. हा आदेश डिजिटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(अरविंद आपटे)

विशेष कार्य अधिकारी,
महसूल व वन विभाग

प्रति,

- १) प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वनबल प्रमुख), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर.
- २) प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर.
- ३) अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (अर्थसंकल्प, नियोजन व विकास), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर.
- ४) अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), पश्चिम, मुंबई.
- ५) अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), पूर्व, नागपूर.
- ६) मुख्य वनसंरक्षक तथा क्षेत्र संचालक, ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्प, चंद्रपूर.
- ७) मुख्य वनसंरक्षक तथा क्षेत्र संचालक, पेंच - बोर व्याघ्र प्रकल्प, नागपूर.
- ८) मुख्य वनसंरक्षक तथा क्षेत्र संचालक, मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प, अमरावती.
- ९) मुख्य वनसंरक्षक तथा क्षेत्र संचालक, सह्याद्री व्याघ्र प्रकल्प, कोल्हापूर.
- १०) सर्व मुख्य वनसंरक्षक वनसंरक्षक (वन्यजीव / प्रादेशिक)

- ११) वनसंरक्षक तथा क्षेत्र संचालक, नवेगांव-नागझिरा व्याघ्र प्रकल्प, गोंदिया.
- १२) सर्व वनसंरक्षक (वन्यजीव / प्रादेशिक)
- १३) सर्व उपवनसंरक्षक (वन्यजीव / प्रादेशिक)
- १४) सर्व विभागीय वन अधिकारी
- १५) महालेखापाल-१/२ (लेखापरीक्षण / लेखा व अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र राज्य , मुंबई / नागपूर.
- १६) कार्यासन अर्थ-६, वित्त विभाग, मंत्रालय, मुंबई - ३२.
- १७) कार्यासन - १४७४, नियोजन विभाग मंत्रालय, मुंबई - ३२.
- १८) कार्यासन- ब- १, महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२
- १९) फ-१ कार्यासन, महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई - ३२ (निवडनस्ती).